

Ο ΚΡΙΣΤΟΦΕΡ ΜΠΕΪΛΙ ΚΑΙ Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ο καθηγητής Σερ Κρίστοφερ Μπέιλι, διδάκτωρ γραμμάτων (LittD), μέλος της Βρετανικής Ακαδημίας και συγγραφέας του παρόντος τόμου, πέθανε από καρδιακή προσβολή σε ηλικία 69 ετών στο Σικάγο στις 19 Απριλίου 2015. Ο Μπέιλι υπήρξε εξέχων ιστορικός της Ινδίας και της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και πρωτοπόρος στο πεδίο της παγκόσμιας ιστορίας. Ήταν επίσης ο πρώτος ακαδημαϊκός που χρίστηκε ποτέ υπότιης «για τις υπηρεσίες που προσέφερε στην ιστορία εκτός Ευρώπης». Όπως πιστοποιεί ο μακρύς κατάλογος των θέσεων που κατέλαβε και των βραβείων που απέσπασε, οι διακρίσεις του Κρις ήταν διεθνείς, ωστόσο η σταδιοδρομία του περιστράφηκε γύρω από το Κολέγιο Σεντ Κάθριν του Καίμπριτζ, όπου το 1970 εξελέγη μέλος και λέκτορας Ιστορίας, προτού γίνει διευθυντής Ιστορικών Σπουδών. Το 1981, ο Κρις Μπέιλι διορίστηκε αναπληρωτής καθηγητής Κοινοπολιτειακών Σπουδών στην έδρα Smuts του Πανεπιστημίου του Καίμπριτζ, ενώ στη συνέχεια διορίστηκε σε μια σειρά θέσεων στο Τμήμα Ιστορίας, με αποκορύφωμα αυτή του ομότιμου καθηγητή Αυτοκρατορικής και Ναυτικής Ιστορίας στην έδρα Vere Harmsworth το 1992. Επιπλέον, την εποχή που έφυγε από τη ζωή, κατείχε συγχρόνως θέσεις ομότιμου καθηγητή στο Σικάγο, την Κοπεγχάγη και το Πανεπιστήμιο Κουίν Μέρι του Λονδίνου.

Ο Κρις γεννήθηκε στο Τάνμπριτζ Γουέλς του Κεντ, στους κόλπους μιας οικογένειας που είχε εμπλακεί με την πρόσφατη ιστορία της Αυτοκρατορίας. Θυμόταν τις συζητήσεις που είχε στα παιδικά του χρόνια με τον παππού του από το ανατολικό Λονδίνο, ο οποίος είχε πολεμήσει κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου στην Αίγυπτο, την Παλαιστίνη και την Τουρκία. Ο πατέρας του είχε υπηρετήσει στο εμπορικό ναυτικό σε όλα τα μήκη και πλάτη του κόσμου, ακόμα και σε πλοία που μετέφεραν ινδική καρυδόψιχα. «Έτσι»,

δεσμοί αυτοί προσαρμόστηκαν σε τοπικές ιδεολογίες και δομές εξουσίας που διέφεραν αρκετά από τον μεταδιαφωτιστικό ευρωπαϊκό κοσμοπολιτισμό, αν όντως υπήρξε ποτέ κάτι παρόμοιο. Οι διάφορες ιδέες και πρακτικές «κανιβαλίστηκαν», για να χρησιμοποιήσουμε τη λέξη του Αρτζούν Απαντουράι (Arjun Appadurai): η οικειοποίηση και κατανάλωσή τους δημιούργησε εντελώς διαφορετικά περιεχόμενα. Το γεγονός αυτό ωστόσο ουδόλως αντιβαίνει στη θέση των υποστηρικτών της μεθοδολογίας της συγκριτικής ιστορίας, όπως είναι οι Βερνέ και Ζιμερμάν. Πολλές φορές, τα παγκόσμια δίκτυα και οι παγκόσμιες επιρροές ήταν, στην καλύτερη περίπτωση, επιφανειακά φαινόμενα. Ωστόσο, για να απαντήσουμε στους διάφορους επικριτές, και μάλιστα στους μεταμοντέρνους, η κατανόηση αυτών των διαφορών είναι αδύνατη αν δεν εξετάσουμε σοβαρά τη δυνατότητα της διασύνδεσης και τη φύση της οικειοποίησης.

Οι κινητήριες δυνάμεις της αλλαγής

Επιπλέον, οι επικριτές της παγκόσμιας ιστορίας έχουν αξιώσει μεγαλύτερη σαφήνεια στην ανάλυση της αλλαγής. Μια ολόκληρη σειρά ιστορικών έχει αναλύσει τις μείζονες δυνάμεις της αλλαγής στη διάρκεια του «μακρύ» 20ού αιώνα με επιφανειακά παρόμοιους όρους. Οι έντονες αντιπαραθέσεις ανάμεσα στους εν λόγω ιστορικούς δεν αφορούν τόσο πολύ τη σημασία του χαρακτήρα των δυνάμεων αυτών όσο τη μεταξύ τους σχέση, καθώς και ζητήματα χρονισμού. Σε γενικές γραμμές, η αναφορά γίνεται πάντοτε στο κεφάλαιο και τον έλεγχο της εργασίας, το νεωτερικό κράτος, τον ιμπεριαλισμό, τη θρησκεία και τον κοσμικισμό, τον πόλεμο και τον πολλαπλασιασμό των μέσων επικοινωνίας: όλα τα παραπάνω ζητήματα κυριάρχησαν στις συζητήσεις από το 1900 έως το 2015. Η μαρξιστική-λενινιστική ερμηνεία του καπιταλισμού, όπως την προέκτεινε ο Ρούντολφ Χίλφερντινγκ (Rudolf Hilferding) τη δεκαετία του 1920, εξακολούθησε να διαμορφώνει έργα όπως την τετράτομη ιστορία του Έρικ Χομπσμπάουμ, αν και ιστορικοί της Ασίας, της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής επέκτειναν το πεδίο εφαρμογής του συγκεκριμένου έργου δείχνοντας πώς το κεφάλαιο «μετεγκατέστησε» τον έλεγχο της εργασίας σε μη ευρωπαϊκές κοινωνίες. Το γεγονός αυτό υποτίθεται ότι κατέστησε με τη σειρά του δυνατό το άλμα προς τον σοσιαλισμό στην Κίνα του Μάο Τσε Τουνγκ (Mao Zedong) ή στο Βιετνάμ, παρακάμπτοντας την ανάγκη των εν λόγω κοινωνιών να διέλθουν ένα «αστικό» στάδιο οικονομικής ανάπτυξης. Αργότερα, οι Μάικλ Χαρντ (Michael Hardt) και Αντόνιο Νέγκρι (Antonio Negri) καθόρισαν χρονικά την αρχή μιας μετατόπισης μετά τη δεκαετία του 1960, από την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία, άλλοτε «ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού», σε μια ακόμα πιο ισχυρή, αν και αδιόρατη, μορφή Αυτοκρατορίας που τροφοδοτούνταν από το

κεφάλαιο: μιας άμορφης Αυτοκρατορίας που, παρ' όλα αυτά, συνέδεε μεταξύ τους τις δυτικές δημοκρατίες, τους διεθνείς οργανισμούς, ακόμα και τον συγκεκριμένο κρατικό καπιταλισμό της μεταμαοϊκής Κίνας. Το εν λόγω επιχείρημα αποτελούσε ακόμα μια σαφή αντίδραση στην κατάρρευση του κομμουνισμού στην Ευρώπη και τον νεοφιλελεύθερο λόγο της δεκαετίας του 1990.

Ένα δεύτερο σύνολο έργων με θέμα τη διεύρυνση του νεωτερικού κράτους μετά το 1900, την τελευταία φάση των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών μέχρι τη δεκαετία του 1960 και τα μεταποικιακά κράτη που την ακολούθησαν ενστερνίστηκε μεγάλο μέρος της μαρξιστικής κριτικής. Διαφώνησε ωστόσο με το πολιτικό της πνεύμα, αποδίδοντας μεγαλύτερη επιρροή σε δυνάμεις πέραν του ίδιου του κεφαλαίου. Ο αυτοαποκαλούμενος «μακρο-κοινωνιολόγος» Μάικλ Μαν συνέβαλε τα μέγιστα στην αποτύπωση μιας πιο σύνθετης εικόνας της αλλαγής στο βιβλίο του *The Sources of Social Power (Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας)*, ανιχνεύοντας τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε ιδεολογική, οικονομική και στρατιωτική εξουσία καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα.²² Ο τελευταίος τόμος του έργου του Μαν προχώρησε την ανάλυση περαιτέρω, επεκτείνοντάς την πέραν της δυτικής Ευρώπης και της Αμερικής και συμβαδίζοντας με μια μετατόπιση στο έργο των ιστορικών που καταπιάνονται με το θέμα των αυτοκρατοριών, όπως ο Α. Τζ. Χόπκινς (A. G. Hopkins), από το αποικιακό κράτος στην ανάλυση της παγκοσμιοποίησης.²³ Το εν λόγω έργο επέτρεψε μια αποτίμηση όχι μόνο του τρόπου που η εξουσία μετατοπίστηκε από το κέντρο στις «περιφέρειες» αλλά και που η αλλαγή στις πρώην αποικιακές περιφέρειες αποσταθεροποίησε και μετέβαλε την εξουσία στο κέντρο, ειδικά κατά την περίοδο μετά το 1960. Το έργο του Χόπκινς και των συνεργατών του διέκρινε περιόδους παγκοσμιοποίησης μακράς διάρκειας, εξετάζοντας επίσης τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο παγκόσμιο και το τοπικό.²⁴

Ένα άλλο ευρύ φάσμα μελετών εξέτασε την εξάπλωση, την πτώση και την άνοδο της θρησκευτικής πίστης και της άσκησης των θρησκευτικών καθηκόντων, όπως τροφοδοτήθηκαν από τις εφημερίδες, το ραδιόφωνο, την τηλεόραση και, αργότερα, από το διαδίκτυο και τα ιστολόγια.²⁵ Επρόκειτο για ένα σημαντικό αντικείμενο επιστημονικής έρευνας, αρχής γενομένης από την εποχή του Μαξ Βέμπερ (Max Weber) τη δεκαετία του 1920, περνώντας από το έργο ορισμένων ανθρωπολόγων μετά το 1945 και φτάνοντας μέχρι τη δεκαετία του 2000 και την πραγμάτευση του ισλαμισμού, της χίντουτβα, του εκσυγχρονισμένου βουδισμού στην ανατολική Ασία και του πεντηκοστιανισμού στην Αφρική, τη Νότια Κορέα και τη Λατινική Αμερική. Ένα ιδιαίτερος αξιοσημείωτο και πρώιμο παράδειγμα τέτοιας μελέτης αποτέλεσε το έργο του Μάρσαλ Τζ. Σ. Χόντσον (Marshall G. S. Hodgson) με τίτλο *The Venture of Islam (Το επιχείρημα του Ισλάμ)*.²⁶ Οι μελέτες του Χόντσον έδιναν έμφαση μάλλον στη δύναμη των ιδεών παρά στην οικονομική και υλική αλλαγή που είχε κυριαρχή-

σει στην ιστορική ανάλυση μετά το 1950, ακολουθώντας τα πρότυπα του έργου του Φερνάν Μπροντέλ (Fernand Braudel).

Αν και όλες οι παραπάνω «κινητήριες δυνάμεις της αλλαγής», από το κεφάλαιο έως τη θρησκεία και τις επικοινωνίες, εμφανίζονται στο παρόν βιβλίο, εξακολουθεί να υφίσταται το πρόβλημα της παραμετροποίησης της περιπλοκής, των συγκρούσεων και των συνδυασμών τους στον χώρο και στον χρόνο. Συμφωνώ με πολλούς από τους ιστορικούς και κοινωνιολόγους εκείνους που θεωρούν ότι ο πόλεμος αποτέλεσε, εκ πρώτης όψεως, την πλέον διαδεδομένη μεμονωμένη κινητήρια δύναμη καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού, όπως επίσης στις αρχές του 21ου αιώνα. Ωστόσο, οι επιπτώσεις του πολέμου μεταλλάχθηκαν από τις καταστροφικές μαζικές συγκρούσεις, οι οποίες οδήγησαν στον θάνατο τουλάχιστον 50 εκατομμυρίων ανθρώπων μεταξύ 1914 και 1945, στον φόβο του παγκόσμιου ολέθρου και τις περιφερειακές συγκρούσεις της ψυχροπολεμικής περιόδου και της αποαποικιοποίησης μεταξύ 1945 και 1990. Εκτοτε, και μέχρι το 2015, ένα μεγάλο μέρος του κόσμου συνέχισε να βρίσκεται αναμειγμένο σε μικρούς πολέμους κατακερματισμού, όπως τους ονομάζω, καθώς υφιστάμενα αυταρχικά καθεστώτα και έθνη-κράτη άρχισαν να αποσυντίθενται. Φυσικά, το τέλος του έθνους-κράτους, που πολλοί προανήγγειλαν τη δεκαετία του 1970, αποδείχτηκε πρόωρο. Τη δεκαετία του 2000, έμελλε να τεθεί και πάλι το ερώτημα του κράτους και του μέλλοντός του. Για την παρακμή του όμως κατηγορούνταν πλέον όχι μόνο ο τοπικός κατακερματισμός αλλά και οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης και του διεθνισμού. Θρησκευτικές και κοινωνικές συγκρούσεις που αντανάκλουν τοπικές διαμάχες για τον έλεγχο πόρων και αιτήματα αυτονομίας πυροδότησαν πολυάριθμες εξεγέρσεις, από τη Συρία και το Ιράκ μέχρι το Σουδάν, την κεντρική Ινδία και τα υψίπεδα της Λατινικής Αμερικής. Έως το 2015, φυλετικά, εθνοτικά και θρησκευτικά μορφώματα ή περιφερειακές ομάδες βρίσκονταν πλέον σε εκτεταμένη αντιπαράθεση με έθνη-κράτη σε μεγάλο μέρος του κόσμου, αν και στις περισσότερες περιπτώσεις ο απώτερος σκοπός τους ήταν η δημιουργία μιας διαφορετικής μορφής κράτους, είτε τοπικού και εθνοτικού χαρακτήρα, όπως στην περίπτωση των Κούρδων, είτε ευρύτερου και βασισμένου στη σαρία, όπως στην περίπτωση του Ισλαμικού Κράτους και της Μπόκο Χαράμ.

Οι συνέπειες των πολέμων του 20ού αιώνα ήταν εμφανείς σε όλους τους τομείς της ζωής, αν και όχι πάντοτε επιζήμιες. Η ανάγκη να κινητοποιηθούν πόροι ή να διαγραφεί η ταπείνωση της ήττας έδωσε υπόσταση σε πιο σκληρές μορφές εθνικών κρατών στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα, είτε αυτές ήταν κομμουνιστικές είτε φασιστικές. Ολοκλήρωσε επίσης τη διαδικασία του εκδημοκρατισμού των δυτικών κοινωνιών, καθώς άνδρες και γυναίκες της εργατικής τάξης ενεπλάκησαν σε αγώνες με στόχο την εθνική επιβίωση. Το έναυσμα για τις προόδους στην ιατρική επιστήμη, τις μεταφορές και τις επικοινωνίες δόθηκε

σε πολύ μεγάλο βαθμό από τον πόλεμο και τον φόβο του πολέμου. Τα προφανή παραδείγματα είναι η ανάπτυξη της πυρηνικής ενέργειας, τα αεροπορικά και διαστημικά ταξίδια και η παρακολούθηση εξ αποστάσεως. Λιγότερο προφανής υπήρξε η ανακάλυψη ιατρικών θεραπειών για την ελονοσία, τη χολέρα και την πολιομυελίτιδα, οι οποίες ήταν το έμμεσο αποτέλεσμα της ανάγκης να προστατευτούν τα ευρωπαϊκά και αμερικανικά στρατεύματα που διεξήγαν πολέμους στην ανατολική και νότια Ασία. Τέλος, όπως επισημαίνει ο Πικετί, οι μαζικής κλίμακας πόλεμοι μείωσαν τις ανισότητες για 20-25 περίπου χρόνια και συντέλεσαν στη δημιουργία του ευρωπαϊκού κράτους πρόνοιας, το οποίο αποτέλεσε παράδειγμα προς μίμηση σε ολόκληρη την Ασία και την Αφρική.

Το φάσμα του πολέμου προώθησε επίσης την ανομοιόμορφη ανάπτυξη διεθνών πολιτικών και δημοσιονομικών θεσμών όπως, για παράδειγμα, της Κοινωνίας των Εθνών, των Ηνωμένων Εθνών και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Οι ανθρωπιστικές και οι ψυχικές επιστήμες εξελίχθηκαν με ταχείς ρυθμούς, μετατρέποντας από μελέτες επικεντρωμένες στη μεσαία τάξη σε ένα πολύ ευρύτερο κοινωνικό αντικείμενο, καθώς τα ζητήματα που είχαν να κάνουν με το τραύμα και την ευθύνη, τα κληρονομημένα και τα επίκτητα χαρακτηριστικά της μεγάλης πλειοψηφίας του πληθυσμού αναμόρφωσαν την ψυχολογία, την κοινωνιολογία και την ανθρωπολογία. Οι θρησκείες όχι μόνο αναδιαρθρώθηκαν για να απαλύνουν τη φρίκη του πολέμου μαζικής κλίμακας αλλά και επαναπροσδιορίστηκαν ως ιδεολογίες για να συμβάλουν στην επιτυχία υποτιθέμενα δίκαιων πολέμων, όπως στην περίπτωση των καθολικών συντηρητικών κατά τη διάρκεια του Ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου της δεκαετίας του 1930 ή των Ταλιμπάν ισλαμιστών μετά το 1980. Το παρόν βιβλίο πραγματεύεται όλες τις παραπάνω πτυχές του 20ού αιώνα σε κεφάλαια με θέμα «έναν αιώνα σφαγών», τον διεθνισμό, το άτομο, τις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, καθώς και τη θρησκεία (Κεφάλαια 10-15).

Πολύ πιο δύσκολο είναι να απαντηθεί το ερώτημα γιατί οι πόλεμοι άγγιξαν ένα τέτοιο αποκορύφωμα στη διάρκεια του αιώνα, οδηγώντας σε αυτές τις ριζικές αλλαγές στη ζωή των ανθρώπων. Το να καταδείξει κανείς τον πόλεμο ως τη μοναδική κινητήρια δύναμη αλλαγής σε παγκόσμιο επίπεδο είναι από μόνο του πολύ ασαφές. Μάλιστα, ορισμένοι υποστηρίζουν ότι η σχέση αιτίου-αιτιατού πρέπει να αντιστραφεί, ότι στην πραγματικότητα οι ηθικές και υλικές αυτές αλλαγές ήταν εκείνες που οδήγησαν στον πόλεμο. Στο συγκεκριμένο σημείο, οι ιστορικοί, οι πολιτικοί επιστήμονες και οι ανθρωπολόγοι εξακολουθούν να μη συμφωνούν μεταξύ τους. Μια απάντηση που πολλές φορές φαίνεται να αποτελεί τη βάση των προσεγγίσεων της πολιτικής επιστήμης είναι ότι οι ίδιοι οι πόλεμοι προκάλεσαν περαιτέρω πολέμους εξαιτίας των αποτυχημένων ειρηνευτικών συμφωνιών που ίσχυσαν στο μεσοδιάστημα. Πράγμα που, μέχρι ενός ορισμένου σημείου, ισχύει φυσικά, αν και δεν μας λέει πολλά πράγματα. Είναι

προφανές ότι οι «άνισες συνθήκες» μετά το τέλος του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου ενίσχυσαν τις δεξιές ομάδες σε Γερμανία και Αυστρία, οδηγώντας στην άνοδο του ναζισμού. Η κατάρρευση της τσαρικής Ρωσίας άνοιξε διάπλατα τον δρόμο στην Μπολσεβικική Επανάσταση και τον ανταγωνισμό ισχύος με τη Δύση, ο οποίος κυριάρχησε στο μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα. Για άλλη μια φορά, οι μικροί πόλεμοι κατακερματισμού που έλαβαν χώρα μετά το 1990 στη Μέση Ανατολή, την Αφρική και άλλα μέρη του πλανήτη αποτέλεσαν συνήθως την αντανάκλαση των συνταγματικών αλλαγών που πραγματοποιήθηκαν υπό το βάρος των πολέμων που διεξήγαγαν οι πρώην αποικιακές δυνάμεις. Πολύ εύκολα κατανοεί κανείς την ευθύνη που φέρει η κληρονομιά της γαλλικής αποικιοκρατίας στη Συρία, καθώς και εκείνη της βρετανικής αποικιοκρατίας στο Ιράκ, για το χάος που ακολούθησε στα δύο αυτά κράτη μετά το 1990. Και πάλι όμως, οι παραπάνω θεωρητικές διατυπώσεις μοιάζουν να ανταποκρίνονται μόνο στο ανώτερο επίπεδο του πολιτικού και οικονομικού συμφέροντος ή της ταυτότητας. Τι κρύβεται, λοιπόν, από κάτω;

Στο σημείο αυτό, πρέπει καταρχάς να επανέλθουμε στις μεγάλες εκείνες απειλές που γνώρισε ο 20ός αιώνας –τις απειλές του κεφαλαίου, της αυτοκρατορίας και του έθνους–, επισημαίνοντας παράλληλα πόσο αλληλένδετες υπήρξαν, αντί να αποδίδουμε στην οποιανδήποτε τη σημασία της «βάσης» ή του «εποικοδομήματος». Καμιά από τις παραπάνω έννοιες δεν ενσάρκωνε απλώς ένα σύνολο πρακτικών οικονομικών δομών. Το κεφάλαιο, το έθνος και η αυτοκρατορία αποτέλεσαν συγχρόνως ιδεολογικές διεργασίες. Στη φάση που διήρκεσε από το 1890 περίπου έως το 1945, ο ανταγωνιστικός εθνικισμός που τροφοδότησε το κεφάλαιο προκάλεσε μαζικές και καταστροφικές συγκρούσεις. Αν θεωρήσουμε ότι η ερμηνεία του ιμπεριαλισμού από τον Βλαντίμιρ Λένιν (Vladimir Lenin) αναφέρεται στις αυτοκρατορίες τόσο στο εσωτερικό της Ευρώπης όσο και στην Αφρική, την Ασία και τον Ειρηνικό, τότε ο ιμπεριαλισμός πράγματι αποτέλεσε «το ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού». Σε μεγάλο βαθμό ωστόσο, ο ίδιος ο καπιταλισμός καθοδηγήθηκε από τα συμφέροντα και τις λαϊκιστικές ιδεολογίες του ισχυροποιούμενου έθνους-κράτους και συνυφάνθηκε με αυτά.²⁷ Για παράδειγμα, δεν είναι δύσκολο να διαπιστώσει κανείς ότι η σταδιοδρομία του Σέσιλ Ρόουντς (Cecil Rhodes) στη νότια Αφρική ή το σχέδιο για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Βερολίνου-Βαγδάτης ή του Υπερσιβηρικού όχι μόνο δεν ήταν απλώς τα εγχειρήματα μιας αφαίρεσης που ονομαζόταν κεφάλαιο, αλλά καθοδηγήθηκαν εντέλει από κράτη ή πολιτικούς δρώντες που επιχειρήσαν να κατοχυρώσουν τα πλούτη αλλά και την ταυτότητά τους. Για να αναφερθούμε σε ένα άλλο παράδειγμα, τα μεγάλα ιαπωνικά εγχώρια *zaibatsu*, (εμπορικές κοινοπραξίες) της δεκαετίας του 1930 ήταν με τη σειρά τους επιφυλακτικά έναντι του πολέμου και του ιμπεριαλισμού που στόχευε την Κίνα. Τα εθνικιστικά στοιχεία που βρίσκονταν στο εξωτερικό της

χώρας –η Σιδηροδρομική Εταιρεία Νότιας Μαντζουρίας, ο Ιαπωνικός Στρατός στη βόρεια Κίνα και το Ιαπωνικό Ναυτικό στη νότια Σινική Θάλασσα– ήταν εκείνα που επέμειναν στην επέκταση του κράτους.

Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, το κεφάλαιο τροφοδότησε και τροφοδοτήθηκε από τον πόλεμο, ωστόσο την καθοδήγηση των συρράξεων ανέλαβαν οι υπερδραστήριες εθνικές και εξωεθνικές ταυτότητες. Φυσικά, οι κομμουνιστικές επαναστάσεις κοινωνικοποίησαν το κεφάλαιο, όπως στην περίπτωση του σταλινικού «σοσιαλισμού σε μία χώρα», ωστόσο ο δημοκρατικός εθνικισμός ανέκαμψε μετά το 1945 ως μείζων κινητήρια δύναμη της ιστορικής αλλαγής. Ο εν λόγω εθνικισμός δεν αποτέλεσε απλώς την αντανάκλαση της «αλλοιωμένης προέλευσης και της προστατευτικής λειτουργίας των συμβατικών ηθικών πεποιθήσεων». ²⁹ Για πολλούς ανθρώπους καθ' όλη τη διάρκεια του αιώνα, το έθνος συμβόλιζε το πλαίσιο της κοινωνικής δικαιοσύνης, της ισότητας, καθώς και μιας αγωνίας για το κοινό καλό – κάτι που ίσχυε ακόμα και στις κομμουνιστικές κοινωνίες. Ο εκδημοκρατισμός της πολιτικής, το κράτος, το κεφάλαιο και η ιδιοκτησία αποτέλεσαν κινητήριους μοχλούς αλλαγής, έστω κι αν η τελευταία προσέλαβε ενίοτε επιζήμιες μορφές.

Αν εξετάσουμε την ψυχροπολεμική περίοδο «ειρήνης» από το 1945 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1980, ο καπιταλισμός και η στρατιωτική ισχύς των Ηνωμένων Πολιτειών κατέλαβαν ηγεμονική θέση στο μεγαλύτερο μέρος του κόσμου. Στις συνέπειες της εν λόγω περιόδου συμπεριλαμβάνονταν τα νέα κράτη πρόνοιας της δυτικής Ευρώπης, οι ευμενείς οργανισμοί διεθνούς ανάπτυξης –μεταξύ των οποίων η UNESCO, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), τα ιδρύματα Ροκφέλερ και Φορντ–, αλλά και τα κράτη της Λατινικής Αμερικής, στην προσπάθειά τους να ισοροπήσουν ανάμεσα σε ολιγαρχικές δημοκρατίες και λαϊκά αυταρχικά καθεστώτα. Στην Ανατολή, η ΕΣΣΔ αποτέλεσε μια διαφορετική, γενικευμένη μορφή κρατικού σοσιαλισμού, η οποία ωστόσο τελικά ανατράπηκε από την υπέρτερη ικανότητα του αμερικανικού μοντέλου να παράγει πλούτο και, αν όχι να προσφέρει ένα πλαίσιο ατομικής ελευθερίας, τουλάχιστον να δημιουργεί την αίσθησή του. Τα κράτη του μεταποικιακού κόσμου που είχαν μόλις ανακηρυχθεί ανεξάρτητα αρχικά στράφηκαν κατά βάση προς το σοσιαλιστικό μοντέλο, αντιμετωπίζοντας με καχυποψία τις διεθνείς κεφαλαιακές ροές εξαιτίας της εμπειρίας που είχαν με τον ιμπεριαλισμό. Για άλλη μια φορά, σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις το κεφάλαιο καθοδηγήθηκε από τις εθνικές ιδεολογίες. Ακόμα και οι εκκλήσεις για συσπείρωση υπέρ της «ελεύθερης αγοράς» ή της «σοσιαλιστικής διεθνούς» εξέφραζαν υποβόσκοντες εθνικισμούς. Εντούτοις, η εμπειρία των μαζικών σφαγών κατά τη διάρκεια του πολέμου και ο φόβος που προκαλούσε ο αγώνας δρόμου για την απόκτηση πυρηνικών όπλων οδήγησε τις κινητήριες δυνάμεις της αλλαγής προς την κατεύθυνση ενός διεθνούς συμβιβασμού.

Η νεοφιλελεύθερη περίοδος που εκτείνεται από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 έως το 2008 και που έπεται του «σημείου καμπίς (1979-1991)», όπως αποκαλείται στο παρόν βιβλίο, αποτελεί ομολογουμένως ό,τι το πλησιέστερο έχει γνωρίσει η ανθρωπότητα στο τζίνι του παν-περιεκτικού κεφαλαίου που τρέφεται από το διεθνές εμπόριο και την παραγωγή εις βάρος των πιο φτωχών, εκείνο το τζίνι που είχαν καλέσει οι Μαρξ (Karl Marx), Ένγκελς και Λένιν. Εταιρείες και ολιγάρχες τοποθέτησαν τα πλούτη τους σε υπεράκτιες εταιρείες, ζημιώνοντας τις κυβερνήσεις τους, πρώην στελέχη κομμουνιστικών κομμάτων έκαναν περιουσίες ως διοικητικά στελέχη, ενώ δημιουργήθηκαν χρηματοπιστωτικές φούσκες και φούσκες στις τιμές των περιουσιακών στοιχείων που υπερέβησαν τη δυνατότητα ελέγχου εκ μέρους των εθνικών κυβερνήσεων. Οι παλαιοί θεωρητικοί του κομμουνισμού του 19ου αιώνα μάλλον είχαν «πέσει έξω» κατά έναν μόλις αιώνα. Θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί στην παγκόσμια αύξηση του πλούτου και των ανισοτήτων, μια κατάσταση που ουδόλως αντιβαίνει στην εικόνα που αποτύπωναν οι διάφορες εκδόσεις του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* μετά το 1848 και, πιο πρόσφατα, οι Χαρντ και Νέγκρι. Η διαφορά σε σχέση με την εν λόγω εικόνα εξακολουθεί ωστόσο να έγκειται στην εξέχουσα θέση που συνεχίζουν να καταλαμβάνουν το έθνος και η θρησκεία, υπερβαίνοντας την εξουσία του κεφαλαίου. Το γεγονός ότι, το 2013 και το 2014, τα έθνη που συνόρευαν με τη νότια Σινική Θάλασσα θα συγκρούονταν για μια συστάδα μη παραγωγικών νησιών δεν οφειλόταν σε κανέναν λόγο που θα μπορούσε εύκολα να αναχθεί στο κεφάλαιο ή στα οικονομικά συμφέροντα και μόνο. Δεν υπήρχε κανένας οικονομικός λόγος που οι σουνίτες αντάρτες στο Ιράκ και τη Συρία έπρεπε να καταστρέψουν πόλεις και ιστορικά κειμήλια ή να δολοφονήσουν παραγωγικούς πολίτες, επειδή ανήκαν στην κοινότητα των σιτών ή ήταν Γεζίντι ή χριστιανοί. Τίποτα από τα παραπάνω ωστόσο δεν θέτει εν αμφιβόλω το γεγονός ότι το κεφάλαιο συνέπραξε σε αυτές τις συγκρούσεις. Για παράδειγμα, η νότια Σινική Θάλασσα περιείχε πετρελαϊκά αποθέματα, η σουνιτική εξέγερση στο Ιράκ και τη Συρία ενισχύθηκε από τον πετρελαϊκό πλούτο, το παράνομο εμπόριο και την πώληση κειμηλίων σε δυτικούς εμπόρους τέχνης.

Παρ' όλα αυτά, η πιο χαρακτηριστική διαφορά της δεκαετίας του 2010 από την περίοδο λίγο πριν και μετά το εκρηκτικό έντυπο του Λένιν με τίτλο *Κράτος και επανάσταση* (1917) ήταν η εξής: η απουσία στη διάρκεια της πρώτης ενός διεθνώς οργανωμένου κινήματος εναντίον του κράτους και του κεφαλαίου, αν εξαιρέσει κανείς, σε μεγάλο βαθμό, τα κινήματα που αναπτύχθηκαν εντός της λαϊκιστικής θρησκευτικής σφαίρας. Είναι εντυπωσιακό ότι η οργή των νέων, των φτωχών και των περιθωριοποιημένων εθνοτήτων στις αρχές του 21ου αιώνα δεν εκδηλώθηκε στο πλαίσιο ενός ενιαίου κοσμικού κοινωνικού κινήματος, όπως είχε συμβεί παλαιότερα με τον σοσιαλισμό, τον κομμουνισμό ή τον αναρχισμό, αλλά μέσα από μια πλειάδα τοπικών αντιπαραθέσεων και ξεσηκωμών

που έφεραν συνήθως τα ίχνη της θρησκείας, της ταυτοτικής πολιτικής και του σοβινισμού. Ελάχιστες είναι οι ενδείξεις ότι υπάρχει μια παγκόσμια «πρωτοπορία» πνευματικών ηγετών που εμπνέεται από τον ταξικό ανταγωνισμό, αν και θεωρητικοί όπως οι Αλέν Μπαντιού (Alain Badiou) και Σλάβοϊ Ζίζεκ (Slavoj Žižek) μας συνιστούν να αναμένουμε, μάλλον μέσα στα επόμενα 25 ή 50 χρόνια, το ξέσπασμα της επερχόμενης επανάστασης ενάντια στη νέα παγκόσμια ελίτ.²⁹ Διότι ακόμα και οι ισλαμιστικές εξεγέρσεις διασπάστηκαν με βάση τους εθνοτικούς και δογματικούς προσανατολισμούς τους, όντας ανίκανες για κάτι περισσότερο από την αποσταθεροποίηση του μη μουσουλμανικού κόσμου μέσω της τρομοκρατίας.

Όπως παρουσιάζεται στις ακόλουθες σελίδες, η συνύφανση εθνικισμού, δημοκρατίας και κεφαλαίου υπό διάφορες μορφές καθ' όλη τη διάρκεια του περασμένου αιώνα θυμίζει –αν και ενίοτε αποκλίνει από– ορισμένες πτυχές των επιχειρημάτων των ιστορικών και θεωρητικών στους οποίους προαναφερθήκαμε, αρχής γενομένης από τους ιδρυτές του κομμουνισμού, περνώντας από τον Χομπσμπάουμ και φτάνοντας μέχρι τον Μαν. Τα τρία αυτά στοιχεία αποτέλεσαν τις πιο ξεκάθαρες κινητήριες δυνάμεις της αλλαγής. Ωστόσο, το παρόν βιβλίο εξετάζει συγχρόνως και άλλες, ευρύτερες προϋποθέσεις. Μια από αυτές είναι ασφαλώς η τεράστια αύξηση του πληθυσμού μετά το 1900. Το φαινόμενο αυτό αποτέλεσε μια περαιτέρω πολιτική αιτιολόγηση του πολέμου και της αλλαγής. Η απαίτηση των Ναζί για *Lebensraum** ή η επιτακτική ανάγκη της Ιαπωνίας να εγκαταστήσει στη Μαντζουρία τον υπεράριθμο αγροτικό πληθυσμό που κατοικούσε στο βόρειο τμήμα της χώρας αντικατόπτριζαν την πρώτη διάσταση (του εθνικισμού). Την ίδια στιγμή, η μαζική αστικοποίηση έδωσε την ώθηση για την ανάπτυξη μιας πιο εντατικής αστυνόμευσης, της εκπαίδευσης και της ιατρικής έρευνας για την καταπολέμηση των ασθενειών. Η πίεση του πληθυσμού στη γη και τους φυσικούς πόρους οδήγησε καθ' όλη τη διάρκεια του αιώνα στην προϊούσα επίγνωση των οικολογικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η ανθρωπότητα, γεννώντας όχι μόνο συγκρούσεις αλλά και οργανώσεις σε εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο, με σκοπό την ανακούφιση από τα συγκεκριμένα προβλήματα.

Στο μεταξύ, η ραγδαία ανάπτυξη των επικοινωνιών φάνηκε να αλλάζει τη φύση της ανθρώπινης κοινωνικότητας, δημιουργώντας έναν επινοημένο ηθικό κόσμο πέραν της οικογένειας, της κοινότητας και του έθνους: «Το μέσο έγινε το μήνυμα», για να παραφράσουμε τα λόγια του Μάρσαλ ΜακΛούαν (Marshall McLuhan).³⁰ Η κυτταρική δομή των κομμουνισμών, του σιωνισμού και του ισλαμισμού κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα αντικατόπτριζε την ταχεία παγκόσμια κινητικότητα όχι μόνο ανθρώπων αλλά και ιδεών, μέσω της τυπογραφίας

* Γερμανικά στο πρωτότυπο: «ζωτικός χώρος» (Σ.τ.Μ.).

και του τηλεγράφου. Το 1990, οι επικοινωνίες είχαν καταστεί από μόνες τους μια διακριτή κινητήρια δύναμη αλλαγής. Δεν είναι τυχαίο που η «ταυτοτική πολιτική» έκανε την εμφάνισή της στην ορολογία της πολιτικής επιστήμης στη διάρκεια των δεκαετιών του 1980 και 1990, την εποχή δηλαδή που ο κόσμος συνδεόταν ολοένα πιο στενά μέσω του Παγκόσμιου Ιστού. Τα συστήματα θρησκευτικής πίστης ανέκαμψαν από τη φαινομενική αποτελμάτωσή τους στις αρχές του αιώνα, όχι μόνο χάρη στη νέα ικανότητα που είχαν να επικοινωνούν με τους πιστούς αλλά και επειδή μπόρεσαν να προσφέρουν βοήθεια σε εξαθλιωμένους πληθυσμούς των πόλεων, καθώς και σε απομονωμένους φτωχούς πληθυσμούς των πόλεων και της υπαίθρου, πληθυσμούς που τα κράτη δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν να συνδράμουν. Η ταυτοτική πολιτική, οι επικοινωνίες και ο θρησκευτικός ριζοσπαστισμός συνέβαλαν στους μικρούς πολέμους κατακερματισμού που ξέσπασαν μετά το 1990, όπως ακριβώς η νεοφιλελεύθερη εποχή παρόξυνε τις συγκρούσεις που κληρονόμησε από την εποχή των αυτοκρατοριών και τα επιθετικά έθνη-κράτη των δεκαετιών του 1920 και 1930.

Καθένα από τα παραπάνω στοιχεία πρέπει να μελετηθεί από ιστορικούς, ανθρωπολόγους και κοινωνιολόγους που καταπάνονται με περιφέρειες, έθνη και μικρότερες κοινότητες. Από την άλλη, οι ιστορικοί που πραγματεύονται την παγκόσμια ιστορία και ασχολούνται με το ζήτημα της παγκοσμιοποίησης, τους κραδασμούς και τα χάσματά της, σίγουρα διαθέτουν επαρκή ηθικά αλλά και ακαδημαϊκά στοιχεία προκειμένου να προσθέσουν στις πολυάριθμες αυτές μελέτες μια ευρεία συγκριτική επισκόπηση των παγκόσμιων κοινωνικών δικτύων ή ακόμα και μια περιγραφή της έλλειψής τους. Το παρόν βιβλίο είναι γραμμένο σε πνεύμα συνεργασίας και όχι αντιπαράθεσης με τις εθνικές και τοπικές ιστορίες.